

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

ročník 8

číslo 1 1989

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA
ročník 8 číslo 1 1989

Vuk Karadžić a vojvodinská inteligencia

1. Vuk Karadžić vo svojej jazykovej a pravopisnej reforme musel rátať s podporou najvzdelanejších srbských kultúrnych kruhov. Vojvodina potrebovala Vuka Karadžića aj na urýchlenie procesov, ktoré by podstatne vyriešili základné otázky spisovného jazyka a pravopisu.

V čase, keď bolo potrebné meniť materiálnu základňu jazykového štandardu, Vuk Karadžić zosobňoval povstalecké Srbsko a jeho roľnícko-demokratickú orientáciu. Vukových protivníkov vo Vojvodine /cirkev a predstaviteľov inteligencie/ obmedzovala triedna príslušnosť a utopická nástojčivosť zabrániť úplnej demokratizácii srbskej kultúry. Aj ich vzdelanie a znalosť cudzích jazykov a kultúr, čo sa v kontexte iných historických a spoločenských okolností považuje za výraznú prednosť, v daných podmienkach pôsobilo ako negatívny faktor.

2. Najzávažnejším problémom prvej etapy ustáľovania súčasného srbochorvátskeho spisovného jazyka bolo rozhodnúť sa pre jeho nárečový základ. V. Karadžić urobil ten najlepší výber: dal prednosť novoštokavčine, avšak bez

jej mestskej realizácie. Takýto výber vyhovoval Srbom i Chorvátom, lebo potreba spoločného spisovného jazyka sa pocitovala ako nevyhnutnosť. Neslobodno pritom zabúdať na skutočnosť, že výnimočné opieranie sa o ľudový jazyk bolo novinkou v teórii formovania sa spisovných jazykov, čo predpokladalo aj možné riziko neúspechu.

3. Naliehanie V. Karadžića, aby sa spisovný jazyk úplne stotožňoval s ľudovým jazykom, stretlo sa s nepochopením v prostredí, ktoré sa usilovalo zachovať kontinuitu vývoja spisovného jazyka a ktoré si uvedomovalo skutočnosť, že spisovný jazyk nie je nikdy a u nikoho identický s materinským jazykom, ba ani u tých príslušníkov, na ktorých nárečovej osnove vznikol. Predstavitelia srbskej inteligencie, tí, čo mu boli najväčšími odporcami /Stratimirović, Vidaković, Chadžić a iní/ dokazovali, že jazyk je útvar veľmi zložitý, keďže obsahuje i štandardnú vrstvu i dialekty i sociolekty, že jazyk nie je homogénny útvar, a preto sa nemôže ani prejavovať ako jednotný celok. Poukazyvali aj na to, že jazykové vrstvy vzniknuté horizontálnou a vertikálnou stratifikáciou sú navzájom prepojené, čo spôsobuje, že rovnako jazyk jednotlivca, ako aj širšieho sociálneho prostredia je vrstvovitý a zložitý. V. Karadžić si tieto náhľady vojvodinskej inteligencie postupne uvedomoval a nevdojak ich prijímal s hlbším poznávaním ľudového jazyka širšej oblasti i jazyka mestských prostredí, a to najmä vtedy, keď ho vlastná tvorba prinútila vzdialiť sa od ľudovej reči rurálneho prostredia.

4. Je nepochybné, že V. Karadžićovo dielo nadväzuje na idey staré hoci i viac desaťročí, na ich snahy i výsledky. V. Karadžićovi pomohli v jeho jazykovej reforme mnohí vojvodinskí intelektuáli: i tí, čo kliesnili cestu prieniku ľudového jazyka do spisovného jazyka, i tí, čo bezvýhradne stáli pri ňom, ale aj tí, čo sa ostro postavili proti nemu, lebo aj takto prispeli ku kryštalizácii jeho koncepcie a k zlepšeniu mnohých čiastkových riešení.

5. V. Karadžić, ako je dobre známe, normoval pravopis, fonológiu i morfológiu a položil aj základy lexikálnej normy. Cesta od nárečia, ktoré sa stalo základom spisovného jazyka, cez ľudový jazyk, ktorým písal V. Karadžić a jeho stupenci, po rozpracovaní štandardu koncom minulého storočia bola veľmi rýchla. Stabilizácia jazykovej normy u Srbov sa konala najskôr prevažne na území Vojvodiny a neskôr i v mestách severného Srbska. Doterajšie výskumy jazyka spisovateľov Vojvodiny celkom jasne ukazujú, ako si spisovný jazyk so všetkými svojimi prvkami rýchlo osvojoval terén z generácie na generáciu a ako na Karadžićových základoch nadobudol ustálený lexikálny fond, rozpracované syntaktické štruktúry, typické zvraty a všetko to, čím sa spisovný jazyk kvalitatívne líši od ľudového jazyka.

6. Výskum procesu ustáľovania a normovania spisovnej srbochorvátčiny nás privádza k potrebe prijať tézu o evolučnom procese jej vývoja. Takto sa ľahšie objasní, vysvetlí a objektívnejšie ocení úloha všetkých tých, ktorí sa na tom-

to procese zúčastnili. Význam počínajú V. Karadžića vzrastal s časom, až sa stal ústrednou postavou celého 19. storočia, keďže najlepšie vystihol a sformuloval snahy a potreby srbského národa. Svojou jazykovou reformou identifikoval srbskú kultúru v rámci európskej kultúry a zaradil ju - ako rovnoprávnu zložku - do kultúrnych prúdov súdobej Európy.

univ. profesor dr. Jovan Jerković
/10. 10. 1988 - Bratislava/

System slovnej zásoby

Systemový charakter slovnej zásoby je už oddávna predmetom štúdia i sporov. Na rozdiel od malých systémov typu vokalických alebo gramatických, kde sa charakter dá ľahko opísať v termínoch štruktúrnych vzťahov alebo v termínoch obsah a forma, pri skúmaní neobyčajne rozsiehaleho systému slovnej zásoby sa ťažko odhaľujú štruktúrne vzťahy medzi jeho členmi /slovami alebo pomenovaniami/. Preto sa skúma organizácia slovnej zásoby v zmysle paradigmatickom /synonymia, hyponymia, homonymia, antonymia/ aj syntagmatickom /spájateľnosť, kolokácie/.

Je známy generatívny opis slovnej zásoby, vychádzajúci z hypotézy, že každé pomenovanie má základnú štruktúru H /-- H/, ktorú možno pomocou prepisovacích pravidiel rozvíjať na konkrétne štruktúry a do nich dosadzovať konkrétne lexikálne prvky. Pravda, nepodarilo sa tento formálny opis napojiť na sémantický opis.

Slubnejšie sa ukazuje využiť pri skúmaní systému slovnej zásoby analógiu zo skúmania biologických systémov.

Ako je všeobecne známe, v biologickom systéme má základnú úlohu takzvaný kľúčový prvok, kľúčová bunka, v ktorej sú zapísané pravidlá pre rozvíjanie celého systému. V takejto kľúčovej bunke slovnej zásoby sú tri základné prvky: koncept, obsah a forma. Ich radením a priradením vzniká onomaziologický reťazec, ktorý sa uplatňuje v dvoch typoch tvorenia pomenovaní: v nominácii a v transnominácii. V nominácii sa uplatňuje lineárny onomaziologický reťazec v podobe A O U.

V transnominácii sa uplatňujú štyri pravidlá:

1. transformácia, pri ktorej spájaním základu a formantu, respektíve ich onomaziologických reťazcov vzniká nové pomenovanie;

2. transpozícia, pri ktorej sa k novému onomaziologickému reťazcu pripája formová zložka z už jestvujúceho reťazca /prenášanie významu, metonymia a metafora/; patrí sem aj opačný postup, pri ktorom sa k tomu istému onomaziologickému reťazcu pripája skrátená forma /univerbizácia, akronymizácia/;

3. transferácia, pri ktorej sa celý onomaziologický reťazec preberá z iného jazyka /prevzaté slová/;

4. translácia, pri ktorej sa slovo /pomenovanie/ iného jazyka prekladá do domáceho jazyka, a to podľa pravidla 1 /morfematické kalkovanie/ alebo podľa pravidla 2 /preberanie metaforickej, metonymickej motivácie/.

Takýto systém slovnej zásoby je uložený v /socializovancom/ jazykovom vedomí, funguje ako báza dát a spolu s operačnou jednotkou tvorí tak banku dát. Medzi operačnou jednotkou /gramatikou/ a bázou dát /slovnou zásobou/ funguje ešte pravidlo tvorenia pomenovaní prechodom medzi slovnými druhmi a odvodzovaním s využitím paradigmy.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/18. 10. 1988 - Nitra/

Hlavné smery a koncepcie slovenskej jazykovedy
od vzniku ČSR

Rozhodujúcim medzníkom v dejinách modernej slovenčiny bolo utvorenie samostatného československého štátu roku 1918. V jednotlivých obdobiach rozvoja spisovnej slovenčiny bol pre jej fungovanie a formovanie dôležitý vzťah k češtine ako odraz istej politickej alebo ideologickej koncepcie. Nová etapa vo vzťahu slovenčiny a češtiny sa začala utvárať po vyhlásení československej federácie roku 1968. Doterajšiu periodizáciu dejín spisovnej slovenčiny po roku 1918 možno podporiť aj skúmaním jednotlivých metodologických koncepcií, ktoré boli v niektorých etapách výrazne ovplyvnené ideologicky.

Dvadsať rokov charakterizovala nepripravenosť slovenčiny /predovšetkým v oblasti lexiky/ na plnenie úloh v novom štátnom útvere, najmä v riadiacej, vzdelávacej a odbornej komunikačnej sfére. "Komunikačná dištancia" sa

ešte viac prehĺbovala v dôsledku buržoáznej koncepcie jedného československého národa a jedného československého jazyka. Vyvrcholením týchto snáh bolo vydanie Pravidiel slovenského pravopisu roku 1931, v ktorých sa uplatnila centralistická kodifikácia.

V 30. rokoch sa sformulovala a vedecky zdôvodnila téza, že slovenčina je samostatný slovanský jazyk /Ľ. Novák/. Založením časopisu Slovenská reč roku 1932 sa mala obroditi rozkolísaná jazyková prax /predovšetkým na základe matičného úzu/. V starostlivosti o jazyk sa stal hlavnou "metódou" purizmus. Vďaka kolektívnemu rozhodnutiu sa však do druhého vydania Pravidiel slovenského pravopisu roku 1940 nedostali radikálne reformné ortografické požiadavky a puristické návrhy.

Viacrát sme už poukázali na to, že purizmus stále čaká na hlbšie prehodnotenie. Pri jeho vymedzení je dôležité rozlišovať spoločenské a lingvistické predpoklady purizmu, ktoré sa uplatňujú rozdielne v každej jazykovej situácii.

V 40. rokoch mladá generácia jazykovedcov založila štrukturalisticky orientovaný Bratislavský lingvistický krúžok /1945-1950/. Proti puristickej orientácii slovenskej jazykovedy postavila princíp funkčnosti a usilovala sa položiť základy moderného vedeckého výskumu nielen v jazykovede, ale aj v príbuzných spoločenských vedách. Činnosť krúžku bola zastavená administratívne - bez toho, aby sa štrukturalizmus seriózne vedecky zhodnotil. /Napríklad

tak, ako to v 50. - 60. rokoch urobili sovietski lingvis-
ti, ktorí sa nevzdali štrukturalizmu ako konkrétnovedeckej
metódy/

V 50. rokoch sa činnosť jazykovedcov orientovala na
praktické úlohy, kde sa vo veľmi krátkom čase dosiahli
pozoruhodné výsledky: pripravili sa nové Pravidlá sloven-
ského pravopisu /1953/, učebnice pre všetky typy škôl,
vyšiel prvý zväzok Slovníka slovenského jazyka /1959/,
prvý zväzok Jazykovedných štúdií, založilo sa terminolo-
gické oddelenie, usporadúvali sa teoreticky závažné kon-
ferencie o morfológii, syntaxi, slovnej zásobe a podobne,
ktoré sa stali akousi "nadstavbou" nad bohatým praktickým
výskumom.

V tomto období sa však znovu začala hlásať téza
o zblížovaní slovenčiny s češtinou, hoci tu boli výsledky
rokovania XX. zjazdu KSSZ a naň nadväzujúcej celoštátnej
konferencie u nás roku 1956. Zbližovacie tendencie /v zho-
de s prehlbovaním asymetrického modelu v spoločnosti/
vyvrcholili na začiatku 60. rokov /liblická konferencia
roku 1960 a bratislavská konferencia roku 1962/. Šesťdesia-
te roky vôbec sú charakteristické polemikami, napríklad
široká diskusia v Kultúrnom živote a potom kritika Slo-
vníka slovenského jazyka pre jeho zblížovacie tendencie.
Zakončením polemík bolo sformulovanie Téz o slovenčine
/1966/, ktoré sú poznačené týmito polemikami a vtedajšou
politickou atmosférou.

V rámci doterajšej periodizácie dejín spisovnej slo-

venčiny po roku 1918 podľa jednotlivých desaťročí
- na prvý pohľad dosť atomistickej, ale odôvodnenej
- navrhujeme samostatne vyčleňovať obdobie po federatív-
nom usporiadaní štátu /časovo najdlhšie/, teda 70. a 80.
roky. Rovnoprávne postavenie obidvoch našich národov
v novej situácii umožňuje posudzovať tieto vzťahy bez
predsudkov z jednej strany a purizmu z druhej strany.
V súčasnej etape dostáva novú podobu aj štúdium vzájom-
ných vzťahov slovenčiny a češtiny: cieľom tohto štúdia
má byť osvetľovanie vzájomných zhôd a odlišností, a nie
predkladanie receptov na riešenie vzájomných vzťahov.

PhDr. Ján Bosák, CSc.

/8. 11. 1988 - Banská Bystrica/

Metodologické východiská a prvé výsledky
spracovania slovotvorného systému slovenčiny
pomocou počítača

Veľký pokrok slovotvorného bádania na jednej strane,
kvantitatívnych výskumov jazykových javov s využitím poči-
tačovej techniky na druhej strane postupne umožňuje aj
v derivatológii exaktne overiť platnosť dosiahnutých
teoretických poznatkov. Kvantitatívny výskum slovotvorných
javov má už vyše 30-ročnú tradíciu, využíva sa v synchrón-
nom i v diachronickom, intralingvistickom i konfrontačnom
rozmere a upresnilo sa ním poznanie celého radu javov
a vzťahov v slovotvornom systéme aj pri fungovaní slovotvor-

ne motivovaných slov v texte. Možno mu, pravdaže, vyčítať dva zásadné, hoci objektívne vysvetliteľné nedostatky: nekompletnosť a jednostrannosť. Bádateľia si však toho boli zrejme vedomí. Komplexný kvantitatívny výskum slovo- tvorného systému istého jazyka /ani nehovoriac o úplnej konfrontácii slovo- tvorných systémov dvoch jazykov/ je bez možnosti použiť počítač s rozsiahlou kapacitou pamä- ti nemožný; preto sa skúmanie sústreďovalo prevažne na niektoré čiastkové javy /napríklad produktivita jednotli- vých slovo- tvorných prostriedkov a typov, využitie istých slovo- tvorných formantov konkurencie slovo- tvorných typov a podobne/. Pod jednostrannosťou chápeme sústredenie sa na výrazovú stránku slovo- tvorby, napríklad na morfe- matic- kú štruktúru derivátov, na frekvenciu sufixov a prefixov, na výskyt odvodených slov s danou formálnou slovo- tvornou štruktúrou a podobne. Otázkou však ostáva, ako sa dá pre účely kvantitatívneho, najmä počítačového výskumu modelo- vať taký mnohonásobne synkretický komplex, akým je slovo- tvorná sémantika.

Tieto dve zásadné prekážky akoby a priori znemožňovali každý pokus o komplexnú formálno- sémantickú kvantitatívnu charakteristiku slovo- tvorného systému niektorého jazyka. Ak sa napriek tomu pokúšame formulovať aj prakticky overiť možné východiskové princípy takéhoto výskumu, vedú nás k tomu tri okolnosti:

a/ úloha vytvoriť základnú bázu dát o systéme jazyko- vých prostriedkov súčasnej slovenčiny, zahrnutá v štátnom

pláne základného výskumu v oblasti jazykovedy;

b/ možnosť využívať vo výpočtovom stredisku UPJŠ v Prešove počítač s dostatočnou kapacitou pamäti pre danú etapu výskumu;

c/ dosiahnuté úroveň teoretických poznatkov súčasnej derivatológie a na nej založené klasifikácie, ktoré sa dajú využiť pri tvorbe základných programov.

Cieľom tohto výskumu je zistiť v rámci vymedzeného korpusu asi 50 000 lexikálnych jednotiek zachytených v Krátkom slovníku slovenského jazyka /KSSJ/ formálne i sémantické proporcie slovo- tvorného systému slovenčiny:

- početnosť a percentuálne zastúpenie slovo- tvorne motivo- vaných a nemotivovaných slov;
- vzájomný pomer derivátov a kompozít;
- v rámci oboch základných slovo- tvorných spôsobov využitie jednotlivých slovo- tvorných postupov /sufixácia, prefixácia, asufixálne tvorenie, reflexivizácia, kombinované postupy, juxtapozícia, čistá kompozícia, kombinované postupy/ v slovnej zásobe ako celku aj vnútri jednotlivých slovných druhov;
- zastúpenie jednotlivých slovných druhov ako fundujúcich jednotiek v derivátoch i v kompozitách;
- inventár slovo- tvorných prostriedkov pre každý slovný druh a slovo- tvorný postup a ich využitie;
- zaradenie motivátov do slovo- tvorných kategórií a slovo- tvor- ných typov;
- absolútnu i relatívnu početnosť realizácie základných

onomaziologických relačných typov /mutačné, transpozičné, modifikačné, reprodukčné a koordinačné kategórie/, navzájom, slovotvorných kategórií v rámci týchto typov, slovotvorných typov v rámci slovotvorných kategórií.

Tieto ciele sa majú dosiahnuť tak, že v pamäti počítača sa zachytia heslové slová z KSSJ charakterizované súborom číselných kódov, ktorými sa vyjadri:

- slovný druh fundovaného slova /FS/;
- slovotvorný spôsob a postup, ktorým bolo FS utvorené;
- slovný druh základového slova;
- slovotvorný prostriedok, ktorým sa FS utvoril;
- príslušnosť FS do slovotvornej kategórie.

Doteraz sa zostavil a zakódoval inventár slovotvorných spôsobov, postupov, prostriedkov a kategórií substantív a sloviac, súborom kódov sa charakterizovali a zachytili v pamäti počítača množiny 700 substantív a 700 sloviac z KSSJ. Perspektívnym cieľom výskumu je zostavenie takzvaného motivačného slovníka slovenčiny /pracovný názov/ buď v knižnej forme alebo vo forme magnetického média pre personálny profesionálny počítač.

Doc. PhDr. Juraj Furdík, CSc.

/16. 11. 1988 - Nitra/

Využitie počítačov v jazykovednej praxi

Rozvoj mikroelektroniky a výpočtovej techniky vytvára aj v spoločenských vedách priaznivé podmienky na jej efektívne využívanie v základnom a aplikovanom výskume. Rozhodujúcim faktorom pri zavádzaní výpočtovej techniky do jazykovednej praxe je okrem iných faktorov aj skutočnosť, aký súbor údajov má byť východiskom efektívneho využitia počítačov, ďalším faktorom je metóda, akou sa východiskové údaje budú spracúvať, a využitie, respektíve využiteľnosť výsledkov získaných takýmto spôsobom výskumu.

Jedným zo základných spôsobov počítačového spracovania jazyka je napríklad vyhľadávanie základných prvkov /foném, slabík, lexikálnych základov, derivačných sufixov a gramatických morfémov/ v texte. Využitie počítačového programu Text spočíva v tom, že sa do pamäti počítača uloží text /napríklad úryvok z umeleckého diela/, na ktorom sa potom využíva program. Podstatou tohto programu je vyhľadávanie a triedenie jednotlivých prvkov /slabík, lexikálnych základov, derivačných morfémov, gramatických koncoviek, prípadne celých gramatických tvarov; súčasťou prednášky je aplikácia tohto programu na úryvku z Ballekovho románu Agáty/.

Konkrétnym výstupom v oblasti vedeckého výskumu je budovanie počítačových databáň. V oblasti historickej onomastiky ide o realizáciu projektu Slovenský onomastický atlas - Štruktúrne typy slovenskej ojkonymie. Základom tejto databanky je retrospektívne spracovanie slovenských

miestnych názvov z hľadiska ich slovotvornej štruktúry. Zaznamenávajú sa jednoslovné ojkonymá /bezsuffixálne deesubstantíva, deadjektíva a denumeráliá/, afixálne /prefixálne, suffixálne a prefixálno-suffixálne/ ojkonymá, názvy, ktoré vznikli gramaticky /zmena rodu, čísla, aglutinácia predložiek/. Banku dát tvoria aj jednoslovné dvojsložkové názvy a viacslovné ojkonymá /s predložkami, prídavnými menami, podstatnými menami, zámenami, číslovkami/. Do pamäti sa zaznamenávajú aj zmeny v topoformantoch, ku ktorým došlo v priebehu historického vývinu miestneho názvu. Súčasťou počítačového programu je aj sieť súradníc, na základe ktorých sa hľadané javy potom zobrazujú na mape, čím vzniká obraz o konkrétnej situácii výskytu formentov v jednotlivých storočiach.

Ďalšou z možností využitia výpočtovej techniky v jazykovednej praxi je vybudovanie banky dát o národnom jazyku. Súčasťou prednášky je model, ktorý by mohol po posúdení širším okruhom odborníkov byť východiskom pri ukladaní základných kategoriálnych významov do pamäti počítačov /podrobnejšie zásady tohto modelu tvoria súčasť textu publikovaného v Jazykovednom časopise, 39, 1988, s. 153-164/.

Doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

/17. 11. 1988 - Banská Bystrica/

Význam Františka Trávníčka a Bohuslava Havránka
pro vývoj československé jazykovědné slavistiky

20. století

1. Charakteristiku obou velkých lingvistů lze nejnázorněji podat v jejich vzájemném srovnání a konfrontaci na základě společných a rozdílných momentů jejich života, díla a osobnostního i tvůrčího typu. 2. Oba spojuje příslušnost k jedné vědecké generaci, dále stejná školení u týchž vysokoškolských učitelů na téže fakultě i společný běh jejich vědecké dráhy. Oba se stali svorníky našeho jazykovědného myšlení a snažení mezi válkami a v období po roku 1945 a hlavně garanty kontinuity bádání v jazykovědné slavistice. 3. Jen částečně je spojuje předmět bádání: Trávníček byl bohemista výlučný, u Havránka stála sice bohemistika rovněž v centru vědeckého zájmu, ale byla zasazena do širšího komparatistického rámce. 4. Rozdílná byla jejich celková jazykovědně teoretická koncepce: Havránek jako jeden ze zakládajících členů Pražského lingvistického kroužku byl spolutvůrcem strukturního a funkčního pojetí jazyka; po válce zachoval pojmový aparát instrumentální, neidologické a neaxiologické povahy a překonával původní koncepci zesílením zejména aspektu sociolingvistického v soulase s marxistickou gnozeologií. Trávníček využíval různých, jinde a jinými vytvořených lingvistických teorií /výchozí pozitivistický mladogramatismus, v historické syntaxi etnopsychologická orientace, ovlivnění strukturalismem atp./ a dokázal jejich

podněty zdařile aplikovat při výkladu jazykových jevů; jeho vlastní pokus o vytvoření marxistické jazykovědné teorie se ukázalo jako nepřijatelně zjednodušující.

5. Rozdílné byly i konkrétní pracovní postupy obou lingvistů: Například syntetické dějiny českého jazyka pojal Trávníček jako historickou mluvnici sledující na časové ose odděleně jednotlivé plány jazyka - fonetický, morfologický a syntaktický - a uvnitř nich jednotlivé typy i jednotlivé jevy, kdežto Havránek jako posloupnost synchronních průřezů vždy všemi plány jazyka /i lexikálního/ v různých vývojových fázích. Nebo v historické syntaxi vycházel Trávníček z explikace českého jazykového materiálu samého a přiřazoval k němu názorné a jednoznačné syntaktické etymóny rázu až glottogonického a takřka s pomnutím historickosrovnávacích souvislostí slovanských a indoevropských, Havránek zase prozkoumával právě tyto souvislosti a jednoznačným a zjednodušujícím syntakticky etymologickým generalizacím se vyhýbal. 6. Rozdílní byli Trávníček i Havránek svým osobnostním a tvůrčím typem: Havránek prokazoval větší smysl pro kolektivní spolupráci /"vědecky manažérsky typ"/, Trávníček byl spíš individualista; Havránek se projevoval jako skeptičtější a opatrnější dialektik, Trávníček spíš usiloval dobrat se výsledku jednoznačných a definitivních /ale i on se vyvíjel, neboť za "definitivní" pokládal vždy ty poznatky, k nimž právě dospěl, - ale nepřestával hledat nová řešení stále znovu a znovu/. 7. Oba jazykovědci se tak jeví po mnoha stránkách

jako osobnosti a tvůrčové komplementární; jejich rozdílnost působila na vývoj naší jazykovědy pozitivně jako vzájemně se vyvažující a stabilizační síla vědeckého pokroku.

Doc. PhDr. Radoslav Večerka, CSC.

/22. 11. 1988 - Bratislava/

System - slovná zásoba

Vo vedomí človeka /ktoré je síce individuálne, ale zároveň silno socializované/ osobitnú zložku tvorí jazykové vedomie, ktoré možno modelovať ako jazykový systém vedomia.

V tomto systéme sú tri podsystémy: v konceptuálnom podsystéme sú nominačné a gramatické konceptualizátory, situačné konceptualizátory a sémantické konceptualizátory /sémantické príznaky/. Základným prvkom tohto podsystému je koncept. Koncept tvorí prvú zložku onomaziologického reťazca a týmto reťazcom prechádza do vlastného jazykového /langového/ podsystému. Okolo onomaziologického reťazca sa v jazykovom podsystéme grupuje predovšetkým slovná zásoba. Ako prvok určujúci správanie lexikálnej zložky jazykového podsystému, ako isté operačná jednotka slúži výpoveď. Okolo výpovedi sa grupuje jednak jej formová zložka /v podstate veta/, jednak jej obsahová zložka, propozičný obsah, realizovaný radom výpovedných aktov.

V jazykovom podsystéme, respektíve v jeho lexikálnej, pomenúvacej zložke je predovšetkým skupina nemoti-

vovaných pomenovaní, oblasť nominácií. Druhá skupinu, rozsahovo väčšiu, tvorí oblasť transnominácií, pomenovaní vznikajúcich istými prechodmi.

Najčastejšia tu je transformácia, pretvorenie dvoch onomaziologických reťazcov na nový /odvodzovanie, skladanie, rozvíjanie/. Pomerne častá je transpozícia /prenášanie hotovej formy na nový onomaziologický reťazec, konkrétne metafora a metonymia/, potom je známa transferácia /prenášanie pomenovania z iného jazyka/ a jeho prípadná translácia /morfematické a sémantické kalkovanie/.

Na túto genetickú štruktúru lexikálneho podsystému treba naložiť sémantické vzťahy /oznamované ako organizácia slovnej zásoby u V. Blanára/. t. j. vzťahy synonymické /a antonymické/, hyponymické a hyperonymické. Aby sa však zachytili aj vzťahy medzi slovnými druhmi, treba ešte naložiť ďalší prvok, a to intencionálnu štruktúru, respektíve intencionálny rámec, ktorý spája sloveso s aktantmi.

Miesto každého prvku v slovnej zásobe je potom dané jeho vzťahmi k podobným, respektíve širším a užším prvkom /podobne ako v informatických tezauroch/, ale aj vzťahmi k prvkom, ktoré slúžia ako jeho statické a dynamické atribúty. A tým je napokon vymedzené aj miesto každého prvku v genetickej štruktúre. Pri výskume genetickej štruktúry bude užitočné aplikovať niektoré základné pojmy synergetiky, ako je inkubácia, atraktor.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/24. 11. 1988 Prešov, 30. 11.

1988 Banská Bystrica/

Typy odborného textu

Odborný, respektíve náučný štýl vymedzuje J. Mistrík pomocou vlastností písomnosť, monologickosť, verejnosť, pojmovosť, presnosť a zreteľnosť. Tieto vlastnosti sa podrobne analyzujú. F. Miko vymedzil odborný text pomocou príslušnej časti príznakov svojej výrazovej teórie: na základnú líniu ikonickosť - textovosť - sukcesívnosť - šírka - explicitnosť nadväzuje sekundárna línia pojmovosť - abstraktnosť - faktickosť a rezervovanosť. Okolo týchto príznakov sa rozvetvujú ďalšie príznaky.

Vymedzenie odborného textu sa týka aj Mistríkovo vymedzenie výkladového opisného textu: vlastnosti kohéznosť, explikatívnosť a sukcesívnosť sa týkajú priamo textu, kým vlastnosti gnómickosť a objektívnosť stoja mimo štruktúry textu.

Ak sa text vo všeobecnosti vymedzí ako jazyková výpoveď o realite a výpoveď sa rozčlení na obsahovú a formovú časť, treba pri analýze textu skúmať propozičný obsah a komunikačný zámer. Komunikačné zámery sa už tradične člení na direktívne, inventívne a informatívne. V rámci tohto triedenia komunikačných zamerov možno zase vyčleniť isté typy textov: naratívny, deskriptívny, explikatívny a argumentatívny.

K tradičnému pojmu náučný text sa najviac približuje explikatívny text. V tomto texte sa využívajú také výpovedné akty ako interpretácia, exemplifikácia a znázornenie,

pričom do interpretácie patrí definícia, parafráza, precizácia a substitúcia.

Text nemožno stotožniť s výpovedným aktom. Výpovedný akt je forma propozočného obsahu a ako viac-menej samostatný a vyčleniteľný prvok /ktorý je definovaný svojím obsahom, formou a funkciou/ využíva sa pri konštruovaní textu. Pri tomto procese sa však využívajú rozličné typy komunikačných aktov, respektíve výpovedných aktov. Tak aj pri konštruovaní explikatívneho textu sa využívajú výpovedné akty interpretačné /ako je definícia, parafráza, precizácia, substitúcia/, ale aj výpovedné akty deskriptívne a argumentatívne. Menej bežné sú výpovedné akty naratívne. Výpovedné akty sa pritom radia spravidla lineárne, ale niektoré možno vyniesť do poznámky /pod čiaru/. Ak je takýchto výpovedných aktov väčší počet, môže vzniknúť osobitné paralelné pásmo, vzniká dvoj pásmový explikatívny text.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/25. 11. 1988 - Košice/

Oznámenie

Dňa 25. januára 1989 umrel člen a niekoľkoročný predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti, bývalý riaditeľ Ústavu slovenského jazyka PhDr. Štefan Peciar, CSc.

xxx

Redakcia cudzojazyčného zborníka Recueil linguistique de Bratislava oznamuje, že pripravuje 10. zväzok venovaný slavistike, ktorý bude jednou z publikácií vydávaných pri príležitosti XI. slavistického zjazdu /Bratislava 1993/. Pripravovaný zväzok má byť tematicky rozdelený do týchto častí:

1. Vývin jazyka Slovákov a miesto slovenčina medzi slovanskými jazykmi.
2. Vzťah slovenčiny k iným slovanským jazykom z diachrónneho hľadiska.
3. Konfrontačný a štruktúrno-typologický výskum slovenských jazykov zo synchronného hľadiska.
4. Slovensko-inojazyčné kontakty a interferencie /vrátane fungovania ukrajinčiny v slovenskom prostredí/.

Rozsah príspevkov: maximálne 10 strán /vrátane použitej literatúry, tabuliek, náčrtov a pod. ne/. Výber príspevkov uskutoční redakcia zborníka v spolupráci s výborom Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Záujemcovia

môžu poslať svoje príspevky /v slovenčine, prípadne
v ruštine/ do 30. 9. 1989 trojmo na adresu:

PhDr. Juraj Šikra, CSc.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV

Nálepkova 26

813 64 Bratislava

Knižné novinky

Ferdinand Buffa: Odvođené abstraktá v slovenských
nárečiach. Bratislava 1987, s. 152.